

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Волошенюк Олександр Володимирович

УДК 340.114

ПРАВОВИЙ НІГЛІЗМ У ПОСТРАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Спеціальність 12.00.01 - теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових вчень

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харьков – 2000

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії та історії держави і права Університету внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент **Погрібний Ігор Мітрофанович**,
Університет внутрішніх справ МВС України, заступник начальника
кафедри теорії та історії держави і права.

Офіційні опоненти: - доктор юридичних наук, доцент **Петришин Олександр Віталійович**,
Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого,
доцент кафедри теорії держави і права;

- кандидат юридичних наук, доцент **Шмоткін Олексій Вікторович**,
Національна академія СБУ, начальник кафедри загальноправових
дисциплін.

Провідна організація: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України

Захист відбудеться 5 липня 2000 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради
К.64.700.03 при Університеті внутрішніх справ за адресою: 61080, м.Харків, пр.50-річчя
СРСР, 27.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Університету внутрішніх справ за адресою:
61080, м.Харків, пр. 50-річчя СРСР, 27.

Автореферат розісланий 3 червня 2000 року.

Вчений секретар

Спеціалізованої вченої ради

В.Є.Кириченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Юридична наука традиційно приділяє значну увагу питанням правосвідомості і правової культури, і це, безумовно, є виправданим, оскільки право, як один зі специфічних соціальних регуляторів, насамперед має діло не з матеріальними об'єктами, якими можна маніпулювати за власним розсудом, а з мислячими суб'єктами, що сприймають дійсність, переломлюючи її через призму своєї свідомості. Кожний нормативно-правовий акт, будь-які правовідносини, перш ніж реалізуватись у практичній діяльності, проходять через своєрідний "фільтр" - юридичні знання, оцінки, установки, стереотипи тієї чи іншої особи. Без врахування особливостей відображення різних юридичних явищ в індивідуальній, груповій та загальносоціальній свідомості право не може належним чином здійснювати свої основні функції - досягнення стану стабільності, впорядкованості існуючих суспільних відносин та забезпечення їх подальшого поступального розвитку.

Завдяки зусиллям вітчизняних та зарубіжних правознавців, на сьогодні накопичено значний теоретичний та соціологічний матеріал з проблематики, якої ми торкнулися. Існують досить чітко сформульовані поняття правосвідомості і правової культури, досліджені їх структурні елементи, види, функції. Однак більшість вчених, як правило, не приділяє належної уваги такому негативному явищу у сфері правосвідомості, як правовий нігілізм. Деякі автори взагалі про нього не згадують, інші - обмежуються лише самою загальною, схематичною характеристикою.

Між тим правовий нігілізм не є якимось суцільно специфічним, абстрактним поняттям, що цікавить лише вузьке коло фахівців. Це явище, яке пронизує всі сфери соціальної життєдіяльності, безпосередньо впливає на стан законності і правопорядку в суспільстві. Сьогодні правовий нігілізм є однією з суттєвих перешкод на шляху розбудови громадянського суспільства та демократичної, соціальної, правової держави. Досягти реальних успіхів у реформуванні суспільства в умовах економічної кризи та політичної нестабільності можливо лише за умов усунення деформацій правосвідомості та підвищення рівня правової культури населення.

Проблема подолання негативного ставлення до права, до практики його безпосередньої реалізації та застосування набула особливої актуальності після прийняття нової Конституції України, у якій одним з базових принципів, що визначають магістральний напрямок розвитку українського суспільства, закріплено принцип верховенства права.

Успішна реалізація принципу верховенства права у суспільстві, що трансформується в напрямку від тоталітаризму до демократії, залежить від багатьох факторів як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Перш за все, потрібен комплекс якісно нових, внутрішньо узгоджених

нормативно-правових актів, зорієнтованих на створення реальних умов для всебічного розвитку особистості, захист її прав та законних інтересів. Однак наявність самих досконалих законів, прийнятих з урахуванням загально визнаних міжнародних стандартів - це ще не є гарантією того, що право займе належне місце у системі соціальних регуляторів. Тому необхідно також підняти на якісно новий рівень діяльність виконавчих, контрольно-наглядових, судових органів держави, привести її у повну відповідність до нових соціальних цінностей і пріоритетів. Слід пам'ятати й про те, з яким "багажем" наблизилось наше суспільство до епохи радикальних перетворень: патерналізм, зрівняльний підхід до соціальної справедливості, відсутність досвіду правового спілкування... В умовах перехідного періоду всі ці реалії тоталітарного минулого є суттєвими перешкодами для розвитку суспільства.

Тенденції суспільного розвитку, соціальні процеси, що відбуваються сьогодні в Україні та інших пострадянських країнах, обумовлюють необхідність глибокого теоретичного дослідження проблеми правового нігілізму в цілях розкриття його сутності, висвітлення механізму зародження та розвитку нігілістичних тенденцій у правосвідомості, факторів, що сприяють їх поглибленню, розробки класифікації видів та рівнів правового нігілізму.

Теоретичне опрацювання цих питань, а також дослідження сучасного стану правосвідомості в пострадянському суспільстві створить необхідне наукове підґрунтя для розробки механізму подолання правового нігілізму, який має стати невід'ємним компонентом процесу формування правової держави.

Таким чином, актуальність запропонованої теми не викликає ніяких сумнівів, вона представляє як теоретичний, так і значний практичний інтерес.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Актуальність теми підтверджується і її безпосереднім зв'язком з загальнодержавними концепціями і програмами. Так, Концепція розвитку юридичної науки і освіти в Україні серед пріоритетних напрямків наукових досліджень виділяє і вивчення ефективності законодавства, законності, правопорядку і правової культури як соціальних цінностей та умов розвитку демократії. Про необхідність удосконалення правової пропаганди, юридичної освіти, дослідно-аналітичної роботи йде мова і в Комплексній цільовій програмі боротьби із злочинністю на 1996-2000 роки, затвердженій Указом Президента України від 17 вересня 1996 року №837/96 (п.п. 30, 31, 84 вказаної програми). Даний напрямок досліджень відповідає також Програмі правової освіти населення України, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 29 травня 1995 року №366.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є:

- у теоретичному плані - комплексне дослідження правового нігілізму як специфічного історично-рухливого феномену, що безпосередньо впливає на процес формування громадянського суспільства та правової держави;

- у практичному плані - розробка механізму подолання нігілістичних проявів у суспільній та індивідуальній правосвідомості.

У зв'язку з тим, що все коло питань з цієї проблематики в рамках кандидатської дисертації охопити неможливо, в запропонованій роботі дисертант поставив перед собою такі завдання:

- здійснити науковий аналіз процесу зародження і розвитку нігілістичного світогляду з тим, щоб виявити основні тенденції даного процесу, а також фактори, що сприяють його поглибленню;

- на основі комплексного аналізу факторів об'єктивного та суб'єктивного характеру, які породжують правовий нігілізм, сформулювати дефініцію правового нігілізму;

- виходячи з факту існування в суспільстві великої кількості соціальних груп та індивідів зі своїми специфічними цінностями і інтересами, а також враховуючи складність та багатоаспектність права як об'єкта оцінки, розробити розгорнуту класифікацію видів і рівнів правового нігілізму;

- проаналізувати сучасний стан правосвідомості в пострадянському суспільстві з урахуванням його деформацій у минулому і специфіки перехідного періоду;

- розробити комплексну модель механізму подолання правового нігілізму.

Методологічну базу дисертаційного дослідження складають закони і категорії діалектики, які передбачають об'єктивне та всебічне вивчення явищ в їх єдності та взаємодії, з урахуванням логіки суспільного розвитку. Використовувались також історичний, порівняльний, системний, структурно-функціональний, формально-юридичний, соціологічний, аксіологічний методи. Широке застосування у роботі знайшли і прийоми формальної логіки: аналіз, синтез, аналогія, абстрагування.

Дослідження зорієнтовано на загальнолюдські цінності і пріоритети, якими є соціальна справедливість, свобода і рівність, права і свободи людини і громадянина.

Теоретичну базу дослідження складають положення і висновки, що містяться у роботах вчених: вітчизняних (Алексєєв С.С., Бойков А.Д., Братусь Б.С., Гойман В.П., Головаха Є.І., Демідов А.І., Кейзеров Н.М., Козюбра М.І., Кудрявцев В.М., Кудрявцев Ю.В., Лукашова О.А., Матузов М.І., Мушинський В.О., Недбайло П.О., Нерсесянц В.С., Петрухін І.Л., Покровський І.Ф., Рябко І.Ф., Тихоміров Ю.О., Туманов В.А., Щегорцов В.А. та ін.) та зарубіжних (І.Берлін, Й.Віг, Г.Кленнер, Т.Кун, В.Краус, О.Лафонтен, А.Менегетті, І.Сабо, Р.Тарнас та ін.).

Велику увагу в роботі приділено ідеям класиків філософії, психології та юриспруденції - Ч.Беккарія, Ф.Бекона, Г.В.Гегеля, І.Канта, Д.Локка, Ф.Ніцше, П.Ж.Прудона, Е.Фрома,

М.Хайдегера, М.Штирнера, К.Г.Юнга, а також М.О.Бердяєва, М.А.Бакуніна, О.І.Герцена, Б.О.Кістяківського, М.М.Коркунова, П.І.Новгородцева, В.С.Солов'єва, П.Б.Струве, Є.М.Трубецького, С.Л.Франка, Б.М.Чичеріна та інших відомих мислителів минулого.

Нормативно-правову базу дисертації складають Конституція України, закони, підзаконні нормативно-правові акти, міжнародні документи - в межах тих питань, що розглядаються у дослідженні.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що у ньому вперше у вітчизняній юридичній науці проведено комплексне дослідження правового нігілізму як феномену не тільки безпосередньо юридичного, а й психологічного, історичного, соціокультурного. Наведений в роботі історичний аналіз розвитку західної культури дозволяє виявити ті тенденції у сфері мислення, які ведуть до зародження і розвитку нігілістичного світогляду, що, між іншим, сприяє усуненню спрощеного підходу до проблеми правового нігілізму. Негативне ставлення до права - це не раптова реакція на певні деформації правової системи; воно має більш глибокі корені як у культурі того чи іншого суспільства, так і в свідомості окремого індивіда. Тому для усунення правового нігілізму недостатньо тільки суцільно юридичних заходів. Обґрунтовується необхідність формування цілісного механізму подолання правового нігілізму, який включає до себе, крім спеціально-юридичних, також загальносоціальні і виховні заходи.

На захист виносяться такі положення та висновки:

- положення про те, що нігілізм є історично рухливим феноменом, який має свої особливості у рамках кожного етапу розвитку суспільства;

- висновок про те, що нігілістичні настрої виникають тоді, коли, по-перше, певні положення і принципи абсолютизуються та постулюється неприпустимість їх раціонального осмислення і критики; по-друге, статус певної соціальної групи або окремого індивіду не відповідає як їх особистим домаганням, так і уявленням інших осіб про соціальну справедливість; по-третє, надається завищена оцінка ролі певних факторів і процесів в існуванні та розвитку суспільства, яке змінюється розчаруванням після того, як сподівання не справдовуються;

- положення про те, що до формулювання дефініції правового нігілізму слід підходити через розкриття сутності даного негативного явища;

- висновок про те, що сутністю правового нігілізму є втрата правом своєї цінності в очах окремого індивіду, певної соціальної групи або всього суспільства;

- положення про те, що до знецінення права можуть призвести фактори як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, які і аналізуються у роботі;

- висновок про те, що, оскільки найбільш цінним у праві є його справедливість, сила та ефективність, знецінення права для певного суб'єкта означає те, що право для нього стає несправедливим, безсилим та малоефективним;

- положення про те, що більш змістовно можна охарактеризувати правовий нігілізм, використовуючи категорію “невіра”, а не “заперечення”;

- висновок про те, що слід розрізняти правовий нігілізм у вузькому та широкому значенні. Під правовим нігілізмом у вузькому значенні слід розуміти повну зневіру в справедливості, силі та ефективності права, а під правовим нігілізмом у широкому значенні - різні прояви негативного ставлення до права, до окремих сфер правового регулювання і юридичної діяльності, сумнів у справедливості, силі та ефективності права;

- положення про те, що правовий нігілізм може мати такі рівні свого прояву: - загальносоціальний, груповий та індивідуальний; - егоцентричний, групоцентричний та просоціальний; - ідеологічний, професійний та буденний;

- положення про те, що існують такі різновиди правового нігілізму: - абсолютний та відносний; - конструктивний та деструктивний; - теоретичний та практичний; - активний та пасивний; - “гедонічний” та “аскетичний”; - первинний та похідний; - стійкий та нестійкий; - явний та потайний; - конформістський та принциповий; - раціональний та емоційний; - нігілізм сили та нігілізм слабкості;

- висновок про те, що правосвідомість посттоталітарного суспільства є конче деформованою, вона поєднує в собі як викривлення, що дісталися нам у “спадок” від соціалістичного минулого (патерналізм, пріоритет рівності над свободою), так і негативні риси, що впливають із особливостей перехідного періоду (завищені очікування результатів реформ, пульсація суспільної свідомості);

- висновок про необхідність комплексного підходу до проблеми подолання правового нігілізму у пострадянському суспільстві.

Наукове та практичне значення одержаних результатів. Висновки та положення, які містяться у дисертації, можуть бути використані в процесі подальшого вдосконалення механізму правового регулювання в Україні, підвищення авторитету права у населення, реального втілення принципу верховенства права, без якого неможливо уявити собі формування громадянського суспільства і правової держави. Вони дозволяють також визначити основні напрямки та конкретні заходи щодо поліпшення діяльності органів держави, підвищення якості правотворчості і правозастосування.

Результати дослідження будуть сприяти поглибленню теоретичних уявлень про правовий нігілізм, вони можуть бути використані і в подальшому опануванні даною науковою проблематикою.

Матеріали дисертації можуть бути корисними і при підготовці лекцій в процесі викладання курсів “теорія держави і права”, “юридична деонтологія”, “юридична психологія”.

Апробація результатів дисертації проводилась у таких формах:

- обговорення дисертації по розділам і в цілому на засіданнях кафедри теорії та історії держави і права Університету внутрішніх справ МВС України;
- підготовка методичних вказівок і читання лекцій по курсу “теорія держави і права” в Університеті внутрішніх справ;
- участь у роботі науково-практичних конференцій в Університеті внутрішніх справ;
- викладення основних положень і результатів дисертаційного дослідження у наукових статтях, що були опубліковані у фахових виданнях.

Структура роботи. Відповідно до мети, завдань і логіки дослідження дисертація складається із вступу, двох розділів, що включають п’ять підрозділів, висновків, переліку посилань на джерела, списку використаної літератури і нормативно-правових актів. Повний обсяг роботи становить 190 сторінок, список використаних джерел – 11 сторінок (222 найменування).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність теми, формулюються мета і завдання дослідження, його зв’язок із загальнодержавними концепціями і програмами, визначаються основи методології, теоретична база, наукова новизна дослідження, положення та висновки, які виносяться на захист, розкривається наукове та практичне значення роботи, а також апробація одержаних результатів.

Розділ 1 “Загальнотеоретична характеристика правового нігілізму” складається з трьох підрозділів.

Перший підрозділ “Зародження та розвиток нігілістичного світогляду” присвячено аналізу феномену нігілізму в контексті його історичного розвитку. Розкривається етимологія слова “нігілізм”, досліджується трансформація його розуміння в різні часи (наприклад, нігілістами звали середньовічних єретиків та російських революціонерів XIX сторіччя). Різні автори визначали цим терміном несхожі, а інколи - і протилежні явища. Так, німецький філософ Ф.Г.Якобі назвав нігілізмом крайню форму ідеалізму, а М.Н.Катков - напроти, крайні прояви матеріалізму.

Поступово сформувались два підходи до розуміння поняття “нігілізм”: у загальнофілософському значенні це - заперечення або невизнання певних цінностей, а в

історичному плані - доктрина або програма групи російських революціонерів XIX- початку XX сторіччя.

Далі розглядається процес розгортання нігілістичного світогляду на основі аналізу розвитку західної культури. Досліджені вчення софістів, киників, стоїків, епікурейців, представників скептицизму. Розглядаються позитивні та негативні риси епохи християнства, вплив на розвиток мислення таких культурних та ідеологічних рухів, як Відродження, Реформація і Наукова Революція. Особливу увагу приділено нігілізму XIX та XX століть. Зокрема, аналізуються філософський (Шопенгауер, Штирнер, Ніцше), соціально-політичний (Пісарев, Бакунін, Кропоткін, Нечаєв) та естетичний (Байрон, Бодлер, О.Уайльд, Вагнер, Малевич) нігілізм. Окремо розглядається філософія екзистенціалізму як своєрідна “візитна картка” XX сторіччя. Не залишились поза увагою і нігілістичні вчення Сходу - буддизм, вчення Нагарджуни та Кришнамурті.

Все це дозволило зробити висновки про те, що нігілістичні настрої виникають тоді, коли забороняється раціонально осмислювати та критикувати певні положення і принципи; коли статус окремих осіб або соціальних груп не відповідає вимогам справедливості; коли переоцінюється значення певних факторів і процесів в існуванні і розвитку суспільства, що в кінцевому підсумку веде до розчарування та зневіри.

У **другому підрозділі** “Природа, поняття і ознаки правового нігілізму” розкривається сутність правового нігілізму, яка, на думку автора, полягає у тому, що під впливом факторів об’єктивного та суб’єктивного характеру право втрачає свою цінність в очах окремого індивіда, певної соціальної групи або суспільства в цілому, перестає сприйматися ними як невід’ємний компонент соціальної життєдіяльності. До **факторів об’єктивного характеру**, що породжують негативне сприйняття права, віднесено деформації у *сфері правової ідеології* (порушення балансу між інтересами особи і держави, між свободою особи та її відповідальністю, між рівністю і свободою; недооцінка права вченими-юристами), у *сфері нормативних приписів* (на змістовному рівні - законодавче порушення прав людини, принципів рівності суб’єктів перед законом, взаємної відповідальності громадянина і держави, презумпції невинності, справедливого покарання за скоєне правопорушення, прийняття нормативно-правових актів без врахування культурних особливостей населення; на “інструментальному” рівні - порушення балансу між стабільністю та гнучкістю законодавства, викривлення системи “дозвіл-зобов’язування-заборона”, суперечливість системи права, порушення співвідношення матеріального і процесуального права, надмірна кількість законів, їх декларативність, нестабільність і недостатня обґрунтованість, відставання від потреб суспільства) і на *стадії реалізації правових приписів* (відсутність виконавчої дисципліни, свідоме блокування актів, що надходять від вищих і центральних органів держави, виконання

вимог закону з “перегином”, низька ефективність юридичної відповідальності, надмірне захоплення плануванням роботи, відсутність ефективної системи інформування адресатів про прийняті нормативно-правові акти).

Серед **факторів суб’єктивного характеру** виділено такі: - *в ідеологічній сфері* - незнання, фрагментарність знання або викривлення правової інформації; - *у психологічній сфері* - викривлення потреб і інтересів, зіткнення потреб та можливостей їх задоволення, деформація ціннісних орієнтацій суб’єкта, покладання на право незбутніх надій; - *у поведінковій сфері* - викривлення мотивів та установок, брак вольових якостей особи.

Після аналізу сутності та понять правового нігілізму, які існують у юридичній літературі, запропоновані власні його дефініції. Так, під правовим нігілізмом у вузькому значенні, на думку автора, слід розуміти абсолютну, стійку зневіру в справедливості, силі та ефективності права, що сформувалася в індивідуальній, груповій або суспільній свідомості. У широкому значенні правовий нігілізм - це негативне ставлення до права, до окремих сфер правового регулювання і юридичної діяльності, сумнів у справедливості, силі або ефективності права, що сформувалися (або тільки формуються) в індивідуальній, груповій або суспільній свідомості.

У третьому підрозділі “Класифікація видів і рівнів правового нігілізму” зроблено спробу систематизувати різні нігілістичні прояви в сфері права шляхом розробки їх розгорнутої класифікації. Класифікація не тільки дозволяє краще орієнтуватися у вже накопиченому об’ємі інформації, але й сприяє поглибленню уявлень про явище, яке досліджується. Проаналізовано такі рівні правового нігілізму:

- загальносоціальний (відчуження суспільства від права), груповий (негативне сприйняття права тією чи іншою соціальною групою) та індивідуальний (нігілістичне ставлення до права окремими особами);

- егоцентричний (право оцінюється негативно тому, що воно накладає обмеження на поведінку людини, перешкоджає досягненню особистих цілей), групоцентричний (сприйняття права залежить від того, наскільки воно повно і справедливо враховує інтереси групи, до якої належить суб’єкт) та просоціальний (право розглядається як таке, що не має ніякої цінності, оскільки воно не відповідає моральним нормам і загальносоціальним уявленням про справедливість);

- ідеологічний (теоретично обґрунтований, базується на власному розумінні тим чи іншим автором закономірностей функціонування суспільства; зокрема, його прикладами є погляди Штирнера, Шестова, Ніцше, Прудона, теоретиків соціалізму, синдикалізму, анархізму та лівого радикалізму), професійний (різні прояви неповаги до права, до закону у сферах законотворчості, правозастосування та правоохоронної діяльності) та буденний (неповага до права базується на

особистому досвіді осіб, що не мають юридичної освіти, та проявляється у їх повсякденному житті).

Далі розглянуто такі види правового нігілізму:

- абсолютний (повне невизнання права як соціальної цінності) та відносний (сумнів, скептичне ставлення до окремих правових інститутів та сфер правового регулювання);
- конструктивний (націлений на створення більш досконалих регуляторів суспільних відносин, ніж право) та деструктивний (руйнівний, такий, що не має ніякої позитивної програми, не пропонує ніякої прийнятної альтернативи);
- теоретичний (право втрачає свою цінність для суб'єкта, але він, в силу різних причин, продовжує вести себе правомірно) та практичний (негативне ставлення до права знаходить свій прояв у поведінці людей);
- активний (проявляється у скоєні правопорушень, у свавіллі чиновників) та пасивний (коли громадяни не приймають участь у виборах, референдумах, не звертаються за допомогою до державних органів);
- “гедонічний” (його носій отримує задоволення від свого нігілізму, він використовує кожну нагоду для того, щоб порушити правові приписи) та “аскетичний” (він полягає у демонстративному невикористанні своїх прав навіть тоді, коли вони є цілком доступними);
- первинний (виникає як безпосередня реакція на певні юридичні явища) та похідний (його коріння - у негативному ставленні до будь-яких соціальних цінностей - до культури, моралі, релігії);
- стійкий (заснований на глибокому внутрішньому переконанні суб'єкта у відсутності цінності права) та нестійкий (негативне сприйняття права обумовлюється зовнішніми обставинами, має епізодичний характер);
- явний (відкритий, свідомий) та потайний (що приховується під показною повагою до закону або навіть не усвідомлюється самим індивідом);
- конформістський (нігілізм, що формується під впливом існуючих у найближчому оточенні стереотипів і забобонів) та принциповий (нігілізм опозиції);
- раціональний (формується у результаті дії аналітико-синтетичного апарату мислення) та емоційний (грунтується на афективно-почуттєвих оцінках правової дійсності);
- нігілізм сили (виникає у суб'єкта, який досяг певного рівня у соціальній ієрархії та який має потреби більші, ніж це може бути досягнуто за допомогою правових засобів) та нігілізм слабкості (нігілізм особи, що не знайшла гідного місця у житті, нігілізм відчаю та пригнічення).

Розділ 2 “Проблеми подолання правового нігілізму у сучасному суспільстві” складається з двох підрозділів.

У першому підрозділі “Сучасний стан правосвідомості у пострадянському суспільстві” проаналізовано особливості сприйняття права у суспільстві, що трансформується в напрямку від тоталітаризму до демократії, висвітлено фактори, які обумовлюють деформації правосвідомості населення пострадянських країн.

Перш за все, соціальна структура, що склалася у Радянському Союзі, мала штучний характер, вона повністю контролювалася державою та не залишала місця для розвитку права, оскільки право передбачає наявність незалежних, автономних суб’єктів. Фактично повна залежність громадянина від державної влади, неможливість реалізувати свої інтереси у приватному порядку сприяла поглибленню патерналістських настроїв. Хоча абсолютна більшість громадян мала невисокий рівень життя, психологічно вони почували себе цілком комфортно завдяки відокремленості від зовнішнього світу та постійній націленості у “світле майбутнє”. Пасивність, нерозвиненість почуття відповідальності за свої вчинки, вороже сприйняття “чужих” цінностей, схильність до сліпої віри та до зрівняльного розуміння справедливості - ось далеко не повий перелік якостей індивіду часів “реального соціалізму”.

Епоха радикальних перетворень додала до суспільної свідомості нові риси. Громадяни сподівалися, що вони в ході реформ збережуть все те, що мали, і додадуть до цього ще й блага західної демократії. Більшість людей не були підготовлені до реалій перехідного періоду. Втрата заощаджень, інфляція, зростання безробіття, постійні затримки з виплатою зарплатні спричинили масові почуття незадоволення та страху. Безпорадність державних органів у вирішенні соціальних проблем, відсутність єдності у вищих ешелонах влади, популізм та корупція призвели до втрати владними структурами свого авторитету та до поглиблення в суспільстві нігілістичних настроїв. Повною мірою проявились також низький рівень правової культури населення, відсутність у громадян досвіду правового спілкування та конструктивного розв’язання конфліктів.

Вцілому правосвідомість перехідного суспільства є конче неоднорідною, суперечливою та нестійкою. Право ще не зайняло належного місця у сфері індивідуальної та колективної мотивації. Однією з причин цього є неоднакова швидкість змін, що відбуваються у різних пластах індивідуальної та суспільної свідомості. Завдяки цьому у свідомості одночасно співіснують поверхово сприйняті прогресивні цінності, що проявляють себе у прагненні до свободи, ринкової економіки, до досягнення консенсусу при вирішенні спірних питань, і більш глибинні, що мають корені у тоталітарному минулому (ностальгія по рівності, стабільності, “міцній руці”). Звідси - пульсація суспільної свідомості, постійні коливання та невпевненість відносно стратегічного курсу розвитку суспільства, втрата довіри до влади і закону.

У другому підрозділі “Формування механізму подолання правового нігілізму” запропоновано комплексну модель заходів, які, на думку автора, дозволять виправити деформації

правосвідомості та правової культури посттоталітарного суспільства і усунути об'єктивні фактори, що сприяють поглибленню правового нігілізму.

Механізм подолання правового нігілізму має складатися з трьох комплексних блоків заходів:

- 1) комплекс спеціально-юридичних заходів, спрямованих на формування якісно нової, ефективної правової системи;
- 2) комплекс загальносоціальних заходів, спрямованих на поліпшення об'єктивних умов життя суспільства, на формування нового соціального середовища;
- 3) комплекс виховних заходів, спрямованих на виправлення деформацій правосвідомості і підвищення рівня правової культури населення.

Для успішного вирішення проблеми подолання правового нігілізму перш за все необхідно перетворити принцип верховенства права з декларативного у реально діючий принцип життєдіяльності суспільства та функціонування державної влади. Для цього право повинно стати системою ефективних гарантій прав і свобод людини, забезпечити можливість прояву соціально корисної ініціативи, сприяти всебічному розвитку особистості. Необхідно знизити силовий тиск на суб'єктів правовідносин, розширити рамки диспозитивного правового регулювання та самозахисту громадянами своїх прав. Разом з тим слід пам'ятати і про обов'язки людини і громадянина, оскільки акцентування уваги на правах при нехтуванні обов'язками може також призвести до деформації правосвідомості.

Серед інших спеціально-юридичних заходів слід виділити подолання процесуального нігілізму, вдосконалення системи юридичної відповідальності, підвищення авторитету владних структур та легітимності закону.

На загальносоціальному рівні необхідно забезпечити досягнення громадської злагоди відносно базових підвалин державно-правового розвитку, формування консенсуальної демократії на основі діалогу та співробітництва, партнерства та взаєморозуміння, соціально орієнтованої ринкової економіки з міцним державним сектором, з механізмами розвитку приватної власності, з підтримкою "продуктивних" (а не спекулюючих) верств населення.

Правове виховання повинно бути зорієнтовано на підвищення рівня знання і розуміння права в цілому та окремих правових норм і інститутів, на формування юридичних навичок, на закріплення позитивного сприйняття права, на виховання почуття справедливості, відповідальності та законності, на підвищення соціально-правової активності населення. Це потребує розвитку правової пропаганди, вдосконалення юридичної освіти, вирішення проблеми мінімуму правових знань, що необхідні громадянам, створення умов для позитивної, цілеспрямованої, свідомої, добровільної, творчої та ініціативної діяльності суб'єктів правового спілкування.

У висновках узагальнюються результати дисертаційного дослідження, формулюються його основні положення, визначаються аспекти, дослідження яких, на думку автора, буде сприяти подальшому поглибленню наукових уявлень про правовий нігілізм.

За темою дисертації опубліковано такі праці:

1. Волошенюк О.В. Історичні корені вітчизняного правового нігілізму // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених: Зб. наукових праць. Вип. 3 - 4. - Харків: Ун-т внутр. справ; "Основа", 1997. - С.253-255.
2. Волошенюк О.В. Про сутність правового нігілізму з точки зору факторів об'єктивного характеру // Вісник Університету внутрішніх справ. - 1998. - №3-4. - С.90-94.
3. Волошенюк А.В. Особенности правосознания переходного общества // Бизнес Информ. - 1999. - №13-14. - С.12-14.
4. Волошенюк О.В. Види правового нігілізму // Вісник Університету внутрішніх справ. – 1999. - №5. – С.87-91.
5. Волошенюк О.В. Деякі аспекти подолання правового нігілізму в посттоталітарному суспільстві // Вісник Університету внутрішніх справ. – 1999. - №7(3). С. 31 – 35.

АНОТАЦІЇ

Волошенюк О.В. Правовий нігілізм в пострадянському суспільстві. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. - Університет внутрішніх справ, Харків, 2000.

Дисертація містить комплексне дослідження правового нігілізму як специфічного історично-рухливого феномену, що безпосередньо впливає на процес формування громадянського суспільства та демократичної правової держави. Розглядається процес зародження і розвитку нігілістичного світогляду, висвітлюються основні тенденції даного процесу та фактори, що сприяють його поглибленню. На основі аналізу сутності правового нігілізму автором запропоноване власне розуміння цього негативного явища, розроблена класифікація видів і рівнів правового нігілізму. Аналізується сучасний стан правосвідомості в пострадянському суспільстві з

урахуванням його деформацій у минулому і специфіки перехідного періоду. Обґрунтовується необхідність розробки комплексного механізму подолання правового нігілізму, пропонуються конкретні заходи, спрямовані на підвищення авторитету права і закону.

Ключові слова: правовий нігілізм, правосвідомість, правова культура, цінність права, верховенство права, пострадянське суспільство, механізм подолання правового нігілізму.

Волошенюк А.В. Правовой нигилизм в постсоветском обществе. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 - теория и история государства и права; история политических и правовых учений. - Университет внутренних дел, Харьков, 2000.

Диссертация содержит комплексное исследование правового нигилизма как специфического исторически-подвижного феномена, непосредственно влияющего на процесс формирования гражданского общества и правового государства. Раскрывается процесс зарождения и развития нигилистического мировоззрения, освещаются основные тенденции данного процесса и факторы, способствующие его углублению. На основе анализа сущности правового нигилизма автором предложено собственное понимание этого негативного явления, разработана классификация видов и уровней правового нигилизма. Анализируется современное состояние правосознания в постсоветском обществе с учетом его деформаций в прошлом и специфики переходного периода. Обосновывается необходимость разработки комплексного механизма преодоления правового нигилизма, предлагаются конкретные меры, направленные на повышение авторитета права и закона.

Ключевые слова: правовой нигилизм, правосознание, правовая культура, ценность права, верховенство права, постсоветское общество, механизм преодоления правового нигилизма.

Voloshenyuk A.V. Legal nihilism in post-soviet society. - Manuscript.

Thesis for a candidate degree of law science by speciality 12.00.01 - The theory and history of state and law; the history of political and law teachings. - University of Internal Affairs, Kharkov, 2000.

The dissertation contains complex research of legal nihilism as peculiar historically relative phenomenon directly influencing process of formation of civil society and state based on the rule of law. The process of origin and development of nihilistic world outlook is exposed and the basic tendencies of the given process and factors, promoting its deepening are covered. The author offered on the basis of the legal nihilism essence analysis his own understanding of this negative phenomenon, the classification of the kinds and levels of legal nihilism are developed. The modern state of the sense of justice in the post-

soviet society is analyzed considering its deformation in the past and the specificity of the transitional period. The necessity of engineering of the complex mechanism of overcoming of legal nihilism is grounded, the concrete activities, directed to increasing of the authority of justice and law.

Key words: legal nihilism, sense of justice, legal culture, value of a law, law leadership, post-soviet society, mechanism of overcoming of the legal nihilism.